

יִדְעוּ עֵיט וְלֹא שִׁנְפֹתוֹ עֵין אִיָּה: ח לֹא־הִדְרִיכוּהוּ בְּנִי־שַׁחַץ לֹא־עָדָה עָלָיו
שַׁחַל: ט בַּחֲלָמִישׁ שָׁלַח יָדוֹ הַפֶּךְ מִשְׁרֵשׁ הָרִים: י בַּצּוּרוֹת יְאֹרִים בָּקַע וְכָל־

רש"י

כך מפורש בלגדת (חולין סג, ז). כלומר, לא תפרוהו מרגלים. (ח) ולא עדה – ולא עבר, כדמתרגמי' אשר עבר בין הגזרים (בראשית טו, יז), דעדה. 17 שחץ ושחל – משבעת שמות האריה הם (סנהדרין צה, א). ומה עשה הק[ב"ה]: (ט) בחלמיש שלח ידו הפך 18 שרשי הרים מלמטה למעלה. 19 (י) בצורות יאורים בקע – חוזר לתחילת עניינו 20 שאמר לכל דבר יש

17 ר: די עדה. 18 ר ד: והפך. 19 פירש במעין גנים: 'ודינו הפך ההרים משרשם'. 20 ו: מניינו!

רבינו תם

בני שחץ – אריות ודובים שהם בעלי גיאות. ושחץ, פתורו לפי עניינו [גאווה] וגאות, 5 כלומר, לכל זה יש מקום ומוצא. (ט) ויש מקומות שהחלמיש נעקר, שהק' שלח בו ידו והפך הרים משרשיהם. (י) ויש צורות שבקע מהם יאורים ומעינות. וכל יקר ראתה – וכל

5 מעין זה באוהב משפט: 'נקראו החיות והאריות הדורסות בני שחץ לפי שיש להם גאווה וגבורה על הבהמות השפלות מהם. וכן פי' רז"ל בפ' חלק (סנהדרין צה, א) שחץ אריה, וכן תרגמו הגאון ז"ל'.

תלמיד רש"י

ואנה על מזונותיו לא הכיר באותו הדרך. ולא שזפתו עין איה – בולטויי"ד 12 בל'. שזפתו – לשו' ראייה 13 כמו 'ששזפתני השמש'. 14 (ח) לא הדריכוהו בני שחץ – צדיקים. 15 ולא עדה – עבר. 16 כמו 'אשר עבר בין הגזרים', 17 מתרג' 'דעדה בין בתרייא'. 18 (ט) בחלמיש – בצור שלח הב"ה ידו ויהפוך הרים תחתונים למעלה ועליונים למטה. ועל סדום נפתרו הפסוקים האילו. 19 (י) ועכשיו חוזר על האמור למעלה. שהתחיל לומר' שלכל דבר יש לו מוצא, חוץ מחכמה. ועכשיו אומ' בצורות יאורים בקע – מן הסלעים מוציא הב"ה הנהרות, וכל דברים יקרים ראתה עינו של הב"ה.

12 וצ"ל: בולטויי"ד, voltur בצ"ע, וראה רש"י ברכות נח, ב, ב"מ כד, ב. ובפירושו רש"י עה"ת, דברים יד, יג: 'דיא ראה היא איה דיה, ולמה נקרא שמה ראה, שרואה ביותר'. 13 כתרגום. 14 שיר השירים א, ו. 15 הפירוש אינו מתאים לא להקשר ולא למשמעות. אולם בהמשך אומר רבינו ש'על סדום נפתרו הפסוקים האילו'. ואנשי סדום אכן לא הודרכו ע"י צדיקים, שכבר אברהם ביקש אולי ימצאו שם צדיקים ולא נמצאו. ולפי זה 'הדריכוהו' במשמע של הנחיית דרך כמו: 'הדרכני באמתך ולמדני' (תהלים כה, ה). [נראה שרבינו תפס 'שחץ' ו'שחל' כשנים משמות האריה, ראה סנהדרין צה, א, אלא שלדעתו משלים הם לצדיקים. ופירש, למה יישוב זה נחרב? כי לא עברו בו צדיקים, לא גרו שם להשפיע על תושביו, ואפילו לא עברו דרכו]. 16 כרש"י וראב"ע. 17 בראשית טו, יז. 18 ואצלנו בת"א: 'די עדה בין פלגיא האלין'. 19 המקור לכך במס' סנהדרין קט, א. שם דרשו פסוקים בפרקנו כמכוונים על אנשי סדום. רש"י הזכיר זאת כבר בפסוק ד, ור"י קרא כבר בפסוק ג. רבינו הזכיר זאת רק כאן בסוף הקטע, אולי בגלל שנוכחה כאן ההפיכה 'הפך משרש הרים'. (בב"ר נא, ד נדרש פסוק זה במפורש על הפיכת סדום.)

פירוש רש"י, רבינו תם ותלמיד רש"י

יִקָּר רְאֵתָהּ עֵינָיו: יֵא מִבְּכִי נְהָרוֹת חִבְשׁ וְתַעֲלֶמָה יֵצֵא אֹר: יב וְהַחֲכֵמָה מֵאֵין תִּמְצָא וְאִי זֶה מְקוֹם בִּינָה: יג לֹא־יֵדַע אָנוּשׁ עֲרָכָה וְלֹא

רש"י

מוצא, בצורות וסלעים בקע מוצא היאורים.²¹ וכן כל יקר ראתה עינו – מהיכן יצא לבריותיו, כמו שעשה לישר' הק סלע ויזובו מימיו.²² (יא) מבכי נהרות חיבש – מפני²³ בכייתם של ישר' שהיו בוכין לאמר מה נשתה, חיבש ותיקן להם נהרי מים מן הסלע; ויחבש להם (ויקרא ח, יג) מתרגמ' ואתקין להון. ובהגדה (בראשית רבה ה, ד) נפתר בברית²⁴ עולם כשבכו המים התחתונים.²⁵ ככי, כמו נככי ים (להלן לה, טז); חבש, כמו ויחבש את חמורו (נחשית כב, ג). כ"פ. ותעלומה יוציא אור – חלון יש בשמים ששמו תעלומה, משם תולדות השמש לתקופתו,²⁶ בפרקי ר' אליעזר (פ"ה), כלומ' לכל דבר נתן מוצא וסוף, רק לחכמה לא נתן מוצא לה²⁷ אלא מפיו, ולא סוף לה עולמית. (יב) והחכמה – זו תורה.

21 בצורות... היאורים. ד: ובצורות בקע למוצא היאורים. 22 וכן בנדפס ואינו פסוק במקרא. ובר: 'שנ' הכה צור ויזובו מימיו, וצ"ל כבתהלים עה, כ: 'הן הכה צור ויזובו מים'. וכן ב מ: ויזובו מים. עיין בר"י קרא שהביא פירוש זה בשם 'בני אדם שפותרין' ודחה אותו, וכתב פירוש אחר, ע"ב. 23 בנדפס מובא כפירוש שני ('ל"א'). 24 = בבריא. 25 בנדפס מובא כפירוש הראשון מבלי לציין למקורו בהגדה. 26 כ"ה ר פ ד (ושם: לתקופתו). ו מ: השמים. 27 'לה' ליתא בר.

רבינו תם

יקר של עולם ראתה עינו להם מוצא ומקום. (יא) מבכי נהרות חיבש – כמו נבוכו, עיניין הנעה, תגר הנהרות מן המים ה[נ]בוכים והנעים, ששפתי הנהרות להם כתגורה וכאזור. ותעלומה יוציא אור – יש מפרשים (פרקי דרבי אליעזר פ"ה) חלון ששמו תעלומה. ויש לפרש <ותעלומות> הצור מוציאם לאור, להודיע לכל דבר מוצאו ומקומו,⁶ דוגמת וכל יקר ראתה עינו. ולפי שהוא סוף הדברים כלל כאן הכל. (יב–יג) והחכמה מאין תמצא בארץ החיים –

6 ג: 'להודיע לכל העולם מוצאו ומבוא'.

תלמיד רש"י

(יא) וגם מבכי נהרות חיבש – בכייתן של נהרות שהנהרות מוציאין בשעה שמתפשטין חוץ לגבולם חבש הב' ושם להם גבול²⁰ שלא יעברוהו, כד"א 'השם חול גבול לים'.²¹ ותעלומה – כל דבר הנעלם מוציא הב' לאור.²² (יב) כל אילו הדברים יש להם מוצאות, אבל החכמה מאין היא נמצאת. (יג) לא ידע אנוש ערכה – שום²³ שלה. וגם היא לא תמצא במקום

20 קרוב לראב"ע. 21 ירמיה ה, כב. אבל שם: 'אשר שמי חול גבול ים'. 22 קרוב לר"י קרא. 23 ערך = שום.

תִּמְצָא בָּאָרֶץ הַחַיִּים: יד תִּהְיוּ אֲמַר לֹא בִי־הִיא וַיִּם אֲמַר אֵין עֲמָדִי: טו לֹא יִתֵּן סִגּוּר תַּחְתֶּיהָ וְלֹא יִשְׁקַל כֶּסֶף מַחִירָה: טז לֹא תִסְלַח בְּכַתֶּם אוֹפִיר

רש"י

(יג) ולא תמצא בארץ החיים – במי שמחיה עצמו עליה, אלא הממית²⁸ עצמו²⁹ עליה ביגיעה ורעבון³⁰ (סנהדרין קיא, א).³¹ (יד) תהום אמר לא בי היא – אם³² תשאלנה ליורדי תהום העסוקים במוצא מרגליות ומוצא זהב וכסף ממקום תהומות הארץ, יאמרו לך לא בי היא, איני בקי בהוראה. וים אמר – יורדי הים לסחורה יאמרו אין עמדי חכמה,³³ לפי³⁴ שאינן יכולין לקנותה כשאר פרגמטיא לתת מעשרם בדמיה ולקנותה.³⁵ ובאלגה (שנת פט, א)³⁶ הוא אומר שבשעת מתן תורה בא השטן לפני הקב"ה ואמר לו היכן תורה, ח"ל אצל בן עמרם, בא לו אצל משה אמר לו היכן תורה, אצל ים, בא לו אצל ים אמר לו היכן תורה, לא בי היא, כך אצל בן עמרם, בא לו אצל בן עמרם אמר לו היכן תורה, אצל תהום, בא לו אצל תהום, אמר לו היכן תורה, ח"ל אין עמדי, כך אצל בן עמרם, בא לו אצל בן עמרם אמר לו היכן תורה, אצל הקב"ה, וזהו שאמר תהום אמר לא בי היא וים אמר אין עמדי. (טו) לא יותן סגור – זהו סגור, זהו זהב³⁷ שבשעה שנפתח כל חנויות של זהב נסגרות (ראה יומא מה, א).³⁸ (טז) לא תסולה – לא

28 ר מ פ: במי שממית. ב: מי שממית. 29 ו: עצמה! 30 ר: ביגע וברעבון. 31 כתב באוהב משפט: 'ורז"ל דרשו לא תמצא במי שמחיה נפשו עליה, כלומר הלומדה בתענוג, אלא במי שממית עצמו עליה, כלומר שלומד אותה בהצטער עליה ומואס תענוגי העולם. והוא האמת בעצמו, אבל הפסוק סמך לזה, ואין זה מענין המענה'. 32 בו: 'איני בקי בהוראה אם', ומעל המלים 'איני בקי בהוראה' נראים קווים דקים, כנראה לסימני מחיקה; ואכן מלים אלו נשתרבו בטעות מלהלך. 33 ר ד נוסף: למה. 34 כ"ה ר. ו: למי. 35 במעין גנים הוסיף: 'ומענין זה נאמר בתורה לא בשמים היא ולא מעבר לים (דברים ל, יב-יג), שלא תמצא בגסי הרוח ולא בעוסקים בסחורה ולא בהולכי ימים' (עירובין נה, א, בשם ר' יוחנן). ובאוהב משפט: 'ורז"ל דרשו שאין התורה מתקיימת בסחורי ים. והוא האמת, והפסוק סמך לזה, ואינו מענין המענה'. 36 ועיין לשון האגדה בשלמותה בבבלי שבת שם, והצעת הדברים שם רחבה ושונה, וכאן הנוסח מקוצר ביותר. 37 ר פ ד נוסף: טוב. 38 רש"י בפירושו למלכים א ו, כ הביא דרשת חז"ל ביומא שם והוסיף:

רבינו תם

מקום בני אדם. (יד) תהום אמר – תהום שאינו ארץ החיים. (טו-טז) סגור. תסלה – תערוך.

תלמיד רש"י

שהחיים עומדים. (יד) תהום אמר לא בי היא בשעה שבקש השטן.²⁴ וגם ים אמר אינה עמדי. (טו) לא יותן זהב²⁵ סגור תחתיה, שאם יביאו כל זהב חשוב שבעולם בצדה תהא מכרעת אותו ויותר ולפיכך אינה נישומת בו. ואין אדם יכול לשקול כסף מחירה. (טז) לא

24 מקור לכך במס' שבת פט, א: 'א"ר יהושע בן לוי: בשעה שירד משה מלפני הקב"ה, בא שטן ואמר לפניו: רבש"ע, תורה היכן היא? אמר לו נתתיה... הלך אצל ים אמר לו: אין עמדי. הלך אצל תהום אמר לו: אין בי, שנאמר תהום אמר לא בי היא וים אמר לו אין עמדי'. רש"י מביא אגדה זאת כהצעה שניה. 25 כתרגום ורש"י.